

világi *negatív lehetőségek* létélménye. Megjelenik az *unalom*, azaz a minden itt és most iránti néma tiltakozás, s ennek ikertestvérei: a *magány* és az *önigazolás kényszere* . . .

Írhatnék a könyv jelzett többi síkjáról, ehelyett azonban — befejezésül — inkább a kötet támasztotta hiányérzetemről szólnék. Arról, hogy miért tűnt Földényi F. László munkája, „befejezetlen szimfóniának”. Sokáig kutattam ennek okát magamban is, a műben is, míg végül rájöttem: Földényi a melankólia filozófiatörténetének bemutatása során megáll a romantikusoknál, a múlt századnál, századunkból csupán ízelítőt ad, s azt is orvostudományi és etikai keretek közé szorítja. Igaza van, hogy a 18. századtól fellendülő *szomatikus* orvostudomány jogtalanul egyenlőségjelet tesz a melankólia és a depresszió közé, s ezáltal „beteggé” nyilvánítja az emberiség mintegy negyedét, mindazokat, akik bizonyos klinikai-pszichológiai mérőskála szerint „átlagon felüli” depressziós tüneteket mutatnak. De téved, amikor hallgat számomra, kifejezetten *filozófiai* kérdésről, amelyek nem az orvostudomány, nem a pszichológia vagy egyéb más tudományos diszciplína hatáskörébe tartoznak, hanem korunk és létünk egyetemes filozófiájának illetékességi körébe. A melankólia ugyanis elsősorban filozófiai probléma, ahogy erre épp Földényi mutat rá. Földényi F. László *Melankólia* című munkája nem ad kielégítő választ arra, hogy ma kik melankolikusok, hol, hogyan, miként élnek és léteznek napjaink kortárs melankolikusai. Mit jelent melankolikusnak lenni, „átok” vagy „erény”? Vannak-e melankolikus társadalmak, kultúrák, szubkultúrák, nemzetek, rétegek, közegek? S mit mond, mondana egy marxista gondolkodó *ma* a melankóliáról.

BARÁTH Árpád

NYELVÜNK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI EMLÉKEIBŐL

Kertész Manó: *Szokásmondások*. Helikon Kiadó, Budapest, 1985

Kertész Manó (1881—1942) könyvében nyelvünk virágaival, az epikus népköltészetbe tartozó szóláshagyomány különböző alkotásaival foglalkozik. Azokat az állandósult kifejezéseket magyarázza, rendszerezi, amelyeket a köznyelv szólásnak, közmondásnak nevez, gyakran nem téve különbséget a kettő között. A 830 ismert szólást tizenöt témakörbe sorolva tárja az olvasó elé, és már-már a feledés homályából hozza vissza eredeti jelentésüket. Gyűjteménye nyelvünk gazdag művelődéstörténeti emlékeit idézi. „Minden nép nyelvében évezredek története szunnyad” — igazolja állítását szokásmondásaival. Könyvében azonban nem nyelvünk fejlődését vagy legalábbis szókinccsünk gyarapodásának történetét öleli fel, hanem a művelődéstörténet ismert tényeivel

akar olyan nyelvi jelenségekre rávilágítani, amelyek ilyen művelődéstörténeti megvilágítás nélkül bizonyos tekintetben érthetetlenek lennének.

Kevés folklór-műfajjal foglalkoztak annyit, mint a közmondásokkal, szólásokkal, azonban alig találkozunk figyelemre méltó kísérlettel a műfaj meghatározására. Az utóbbi évtizedekig a kutatók zöme vagy gyűjtemények készítésével vagy történeti vizsgálattal foglalkozott. A közmondások meghatározásának túlzott nehézsége miatt a közmondáskutatásra a közelmúltig a fogalmi tisztázást mellőző pozitívizmus nyomta rá bélyegét. Az eddigi vizsgálatok alapján elfogadhatjuk, hogy mondat értékű közmondásokat és kifejezés értékű szólásokat lehet megkülönböztetni. A közmondások és szólások is egy adott közösségen belül tipikus és nem kivétel számban menő egyéneknek a világképét fejezik ki. Általában értékörző magatartásra ösztönöznek, és használatuk mindig szituációhoz kötött. A közmondás szerepe, hogy a jövőbeli cselekvést a múltbeli tapasztalatra való hivatkozással befolyásolja, vagy Archer Taylor angol kutató szerint „A közmondás eligazít az élet nehézségei között, összefoglal egy helyzetet, ítéletet oszt vagy cselekvési irányt szab meg. Vigasztalást nyújt nagy és kis bajban, vezérfonalat ad kezünkbe, midőn választani kell. Az átlagember erkölcsiségét fejezi ki óvatosan, és konzervatív módon a közéletet ajánlja”. Úgy is felfoghatjuk, mint egy történetből leszűrt tanulságot. A XII. században Európa-szerte a paraszti műveltség részeként tartották számon a közmondásokat. A magyar szóláshagyomány kutatásában is megvoltak az említett nehézségek. Első gyűjteményünk 1598-ban jelent meg, Decsi Csimer János latin közmondásokat gyűjtött egybe magyar megfelelőikkal. A XIX. században megsokasodtak a közmondásgyűjtemények. Szerzőik csak a szó, illetve írott hagyományból származó állandósult nyelvi kifejezések gyűjtésével kívánták szolgálni a magyar nyelvet (Pálóczi Horváth Ádám, Erdélyi János, Riedl Frigyes stb.). Az utóbbi száz év során a magyar szóláskutatás terén Tolnai Vilmos, Kertész Manó és O. Nagy Gábor munkásságát kell kiemelnünk. Tolnai és O. Nagy a szólások, közmondások elméleti kérdéseivel is foglalkozott, Kertész Manót viszont a szólások területén csak a művelődéstörténeti összefüggések érdekelték.

A nyelv honzerváló erejénél fogva sokszor megőrzi a hajdan korok emlékét egyes szólásokban, közmondásokban, természetesen a megváltozott körülményeknek megfelelően megváltozik a régi jelentés. Ilyen például a *rója a falut, az utcát* kifejezés története: a XVI. században az adószedő, a királyi rovó (írnok) rőtta a falut, amikor feljegyezte, *felrőtta* az adó alá eső portákat. Ilyenkor bejárta a falut — így már világos a szólásban használt *ró* ige használata a *járja* értelemben is. Az ilyen és hasonló jelenségek bizonyítják legmeggyőzőbben a nyelvfejlődésnek a művelődési és társadalmi viszonyoktól való függését. Még gyakoribb — Kertész Manó kutatásai szerint — a szólások új asszociá-

ciójának az a módja, hogy eredetük elhomályosul, és az öntudatlan etimologizáló hajlandóság a szólásokban levő nyelvi elemek alapján hozzákapcsolja őket egy folyamathoz vagy jelenséghez pl. a *körmére ég a dolog* szólásunk eredeti változata a *körmére ég a gyertya*, ez pedig a kolostori életből származik: a barátok másolás vagy olvasás alkalmával körmükre ragasztották a gyertyát, hogy fényénél lássanak.

Kertész Manó a szólások jelentésfejlődésének kutatását végzi el a különböző hivatású, más-más mesterséget űző emberek — halász, vadász, kereskedő, földműves, iparos, vitézi élet stb. — szókincsét vizsgálva. Ki gondolná ma, hogy a *fabatkát sem ér* szólásunkban egy nagyon régen divatja múlt kicsi magyar pénz nevével találkozunk (a batkát II. Lajos király verette először és ez volt a legkisebb értékű minden ismert magyar pénzek között). A *kitesz magáért* eredetileg azt jelentette, hogy „a pénz kivetése által a játékhoz való jogát megváltotta”. Régi szólásunk a *kiebrudalni*, „erőszakos vagy tisztességet érintő módon eltávolítani”. Forrása az a paraszti mulatság, hogy a szobában levő kutyát az ajtó vagy a kerítésen levő lyuk előtt derékmagasságban keresztbe tett rúdon átugraszják, de mielőtt sikerült volna az akadályon átvetnie magát, a rudat hirtelen felemelték, és vele a kutyát az udvarra vetették.

A *Szokásmondások* számos ismert szólásunk eredeti jelentését magyarázza, eltörölte a századokat a szólás keletkezése és mai használata között. Kertész Manó könyve (először 1922-ben jelent meg) művelődéstörténeti érték és szórakoztató olvasmány is.

SÁRVÁRI V. ZSUZSA

SZÍNHÁZ

STERIJA JÁTEKOK '85

Kétségtelen, hogy nemcsak két, hanem két homlokegyenest ellentétes módon lehet minősíteni az idei Sterija Játékok műsorát, ahogy ez az előadásokat követő nyilvános viták során és a fesztivál után megjelent sajtóösszefoglalókban meg is mutatkozott. Az egyik oldalon állók szerint a versenyműsorba iktatott nyolc előadás közül hat eleve, feltétel nélkül megérdemelte a főszelektor, Fabijan Šovagović bizalmát, mások szerint kevesebb előadás szolgált rá a szelektori elismerésre. Az előbbieket az előadások témája alapján ítélték, az utóbbiak pedig a produkciók esztétikai értékeit tartják meghatározónak. Azok a naponkénti kerekasztal-értekezleteken gondolkodás nélkül legnagyobb jeggyel, tízzel értékelik az előadásokat, ha ezek hangsúlyozottan politikai tárgyúak (sztálinizmus, 1948), ezek viszont más tényezőket is figyelembe vesznek, mindenekelőtt a művészi megformálás alapján osztályoznak. Vélemé-